

Turinys

<i>Jžanga. Kaip jaučiatės?</i>	9
1. Klasikinė dorybė	19
2. Indų troškimai	38
3. Šv. Pauliaus aistros	59
4. Kryžiuočių meilė	84
5. Ko bijojo osmanai?	105
6. Pasibjaurėtina raganų medžioklė	126
7. Saldus laisvės troškimas	147
8. Tapti emocionaliam	164
9. Sakuros žiedais pražydusi gėda	183
10. Afrikos karalienės įsiūtis	201
11. Kontūzija	222
12. Slibino pažeminimas	241
13. Meilė ir Motina (gimtinė)	260
14. Didžioji emocijų konfrontacija	281
15. Ar žmonės svajoja apie elektrinę avių?	298
<i>Epilogas. Paskutiniai jausmai?</i>	321
<i>Padėka</i>	327
<i>Rekomenduojama literatūra (pradžiai)</i>	329
<i>Pastabos</i>	331

Jžanga

Kaip jaučiatės?

Mano katė dažnai pyksta. Paprastai pyktį ji išreiškia dunksėdama uodega, ją vaikydama ir tuo pat metu cypdama, urgzdama bei šnypšdama. Pašalinis stebėtojas galėtų pamanyti, kad ji tiesiog nekenčia savo uodegos, bet užtikrinu, kad taip ji demonstruoja prastą nuotaiką, ir tas spektaklis yra skirtas man. Ji taip elgiasi, kai pusvalandį vėluoju ją pašerti, atsisėdu jos vietoje ant sofos arba įvykdau baisų nusikaltimą leisdamas lyti lietuvi. Žinoma, *Zazzy* tikrai ne vienintelis augintinis, siuntantis, kai šeimininkas jam nepaklūsta. Bet kas, auginantis katę, šunį, triušį, gyvatę ar bet ką kita, žino, kad gyvūnai turi emocijas ir reiškia jas kiekviena pasitaikiusia proga. Jie gali pykti, reikalauti dėmesio ir mylėti – dažnai vienu metu. Atrodo, kad mūsų draugų gyvūnų emocijos liejasi taip pat laisvai kaip ir mūsų. ¹

Tačiau štai kas įdomu – gyvūnai emocijų nejaučia. Ir kol nepradėjote prieštarauti pasitelkę garsiąją frazę *MANO KATĖ MANE MYLI* – emocijų neturi ne tik gyvūnai. Žmonės irgi nejaučia emocijų. Emocijos – tai tik tam tikri jausmai, kuriuos maždaug prieš du šimtus metų angliškai kalbantys vakariečiai sudėjo po vienu apvalkalu. Emocijos – tai moderni idėja, kultūrinis konstruktas. Įsitikinimas, kad jausmai yra tai, kas vyksta smegenyse, kilo devyniolikto amžiaus pradžioje. ¹

Anot lingvistės Annos Wierzbickos, yra tik vienas su jausmais susijęs žodis, kurį galima tiesiogiai išversti iš vienos kalbos į kitą – *jausti*.² Tačiau tai, ką galima *jausti*, apima gerokai daugiau, nei paprastai laikoma emocija, – tai gali būti fizinis skausmas, alkis, šiluma ar šaltis bei pojūtis ką nors liečiant. Vien anglų kalboje apibrėžiant visokias jausmų rūšis įvairiais istorijos tarpsniais buvo vartojami skirtingi terminai. Turėjome *temperamentus* (kaip veikiami jausmų elgiasi žmonės), *aistras* (jausmus, kurie visų pirma kyla kūne ir paveikia sielą) ir *sentimentus* (pamačius ką nors gražaus arba ką nors besielgiant amoraliai kūne kylančius pojūčius). Daugelio šių istorinių idėjų atsisakėme pakeisdami jas vienu visa aprėpiančiu terminu, apibrėžiančiu tam tikrą smegenyse apdorojamą jausmą – *emociją*. Bėda ta, kad sunku aiškiai apibrėžti jausmų, kurie sudaro arba nesudaro emocijas, rūšis. Emocijų apibrėžimų yra kone tiek pat, kiek jas tyrinėjančių žmonių. Kai kurie prie emocijų priskiria alkį ir fizinį skausmą, kiti – ne. Emocijų konceptas nėra teisingas, o aistrų sąvoka nėra neteisinga. Emocijos tėra naujesnis apvalkalas. Galėčiau pridurti, kad to apvalkalo kraštai yra prastai apibrėžti. Taigi kyla klausimas – jeigu emocija iš tiesų tėra kažkoks miglotas šiuolaikinis vaizdinys, nuo ko tada pradėti rašyti knygą apie ją?

Kas yra emocija?

Ieškant atsakymo į klausimą, kas yra emocija, didžiausia problema ta, kad tai šiek tiek primena mėginimą atsakyti į klausimą, kas yra mėlyna. Galbūt galite pateikti mokslinį paaiškinimą apie šviesos atspindėjimą ir bangų ilgius, tačiau iš tiesų įvairiems žmonėms mėlyna reiškia daug dalykų. Kai kuriose kultūrose, kaip antai himbų gentyje Namibijoje, mėlyna iš viso

kaip spalva nepripažįstama. Himbai mėlyną vertina kaip žalios atspalvį – vieną iš daugelio, leidžiančių skirti subtilius lapų atspalvius jų gyvenamose džiunglėse ir pievose. Gebėjimas atskirti saugų mėlynai žalią lapą nuo nuodingo gelsvai žalio gali lemti gyvybę ar mirtį.³

Jeigu sukurtume spalvų testą ir paprašytume himbų genties narių žolės spalvos daiktus sudėti į vieną krūvą, o dangaus spalvos – į kitą, vienoje krūvoje būtų daug žalių, o kitoje – daug mėlynų daiktų. Suprantama, dėl to galite pamanyti, jog žalios ir mėlynos spalvų sąvokos yra universalios. Tačiau jeigu jų paprašytumėte sudėti žalius daiktus į vieną krūvą, o mėlynus – į kitą, krūvoje, kurią vakariečiai greičiausiai pavadintų žalia, netrūktų mėlynų daiktų. Ir lygiai taip pat suprantama, kad tokiu atveju pamanytumėte, jog spalvos suvokimą lemia kultūriniai aspektai.⁴

Taip pat galėtumėte nufotografuoti žmones, demonstruojančius įvairias veido išraiškas pagal jaučiamas emocijas, – taip, kaip tas emocijas suprantate jūs, – ir užduoti ekvivalentišką klausimą tam: „Kokios spalvos yra dangus?“ Pavyzdžiui, galite paklausti: „Kokia būtų jūsų išraiška, jei paragautumėte supuvusio maisto?“ Genties nariui parodę nuotrauką, kurioje nustebusi veido išraiška (kiek pravira burna nuleistais lūpų kampučiais, suraukta nosimi ir primerktomis akimis – visa tai daugeliui vakariečių asocijuojasi su pasibjaurėjimu), galėtumėte teigti, kad pasibjaurėjimas yra universalus. Arba galėtumėte nufotografuoti virtinę veido išraiškų ir paprašyti grupelės žmonių jas suskirstyti į „pasibjaurėjimo“ ir „pykčio“ krūvas. Išvydę pasibjaurėjimo iškreiptą veidą pykčio krūvoje kartu su išraiškomis, reiškiančiomis nuostabą, pyktį, baimę ir sutrikimą, matyt, nustebtumėte. Jeigu taip nutiktų, galbūt pamanytumėte, kad emocijos yra kultūrinis konstruktas. Kyla klausimas, kuris iš šių metodų yra teisingas?

Kas svarbiau – auklėjimas ar prigimtis? Na, kaip dažnai būna su panašiais „vienaip ar kitaip“ klausimais, atsakymas tikriausiai yra taip.

Toliau knygoje dar grįšiu prie to ir išsamiau panagrinėsiu, bet kol kas pakaks pasakyti, kad svarbi yra ir kultūra, ir biologija. Per auklėjimą ir savo kultūrą esame mokomi, kaip turėtume elgtis ką nors pajutę. Tačiau evoliucinė pačių jausmų kilmė gali būti ta pati. Taip pat kaip himbų žalios spalvos supratimas skiriasi nuo manojo, tam, kaip žmogus supranta emocijas, įtakos turi kontekstas, kalba ir kiti kultūriniai veiksniai. Visi galime jausti panašius dalykus, tačiau tai, kaip tuos jausmus suprasime ir išreikšime įvairiais laikotarpiais ir įvairiose kultūrose, skirsis. Būtent dėl tokių svarbių skirtumų gimsta emocijų, o kartu ir šios knygos, istorija.

Kas yra emocijų istorija?

Stengiuosi reikšmingai prisidėti prie besiplečiančios mokslo šakos, vadinamos emocijų istorija. Šios srities mokslininkai siekia suprasti, kaip praeityje žmonės suvokė savo jausmus. Kai kurie tyrimai apima didžiulius laikotarpius ir juos atliekantys tyrėjai analizuoja ilgą žmogaus baimės istoriją.⁵ Kiti yra gana siauri ir tyrinėja, kaip emocijos buvo suprantamos nedidelėse geografinėse teritorijose tam tikru laikotarpiu – pavyzdžiui, tyrimas apie emocijų modelius Prancūzijos revoliucijos laikotarpiu (emocijų modelius aptarsiu kiek vėliau).⁶

Emocijų istorija – tai mokslo šaka, iškėlusį šimtus teorijų bei idėjų ir turinti vis didesnę poveikį mūsų supratimui apie praeitį. Tačiau didžioji darbų dalis šioje srityje yra nišinio ir akademinio pobūdžio – tikrai ne tai, ką norėtusi paskaitinėti išsitiesus

paplūdimyje. Parašiau šią knygą, nes tam tikra prasme siekiu pasidalyti šiuo nuostabiu emocijų istorijos pasauliu su kuo daugiau žmonių – kad kuo daugiau jų pajustų mane apėmusį susižavėjimą ir pažvelgtų į viską iš ten, kur atsiveria šis naujas būdas suprasti praeitį, – ir padėti jiems naujai pažvelgti į pasaulį, ypač į jo praeitį.

Yra šimtai būdų, kaip galima tyrinėti emocijas istorijoje. Galima rašyti apie emocingas istorijas pasakojančius daiktus, kaip an-tai apie iškvepintus laiškus, religinius artefaktus ir vaikų žaislus.⁷ Galima aiškintis, kaip ilgainiui keitėsi emocijų pavadinimai ir emocijas apibrėžiančių žodžių reikšmė. Pavyzdžiui, anglų kalbos žodis „pasibjaurėjimas“ (angl. *disgust*) kadaise reiškė tiesiog neskanius dalykus. Dabar jis reiškia bet kokius atstumiančius dalykus – nuo supelijusio vaisiaus iki netinkamo elgesio.⁸ Kartais emocijų istorija yra šiek tiek panaši į mąstymo arba idėjų ir mokslo istoriją tuo, kad siekia atskleisti, ką žmonės kadaise galvojo apie jausmus ir kaip suprato emocijas savo laikotarpio ir kultūros kontekste. Tai padaryti yra daug būdų, bet taikomos vos kelios sistemos, prie kurių mes, emocijų istorikai, vis sugrįžtame, nesvarbu, koks būtų mokslo pošakis.

Pirmoji jų yra anksčiau mano minėti *emocijų modeliai*. Šis istoriko Williamo Reddy'io sukurtas terminas reiškia visuomenės, kurioje gyvename, mums primetamą tikėtiną emocinį elgesį. Tokiais modeliais mėginama paaiškinti, kaip emocijos yra reiš-kiamos įvairiomis aplinkybėmis.⁹ Pavyzdžiui, tikimasi, kad bendraudamas su keleiviais pirmosios klasės skrydžių palydovas bus mandagus ir pagarbus, kad ir kokie šiurkštūs tie būtų. Darbas jam primeta tokį emocijų modelį, kuris netrukus tampa antrąja jo prigimtimi – mandagi ramybė ir begalinė kantrybė.

Glaudžiai su emocijų modeliais yra susiję ir tai, kas vadinama *emociniu darbu*. Šis terminas buvo išplėstas, kad reikštų beveik viską: nuo paprasto mandagaus elgesio iki buvimo tuo asmeniu (paprastai tai būna moteris), kuris namų ūkyje atlieka su emocijomis susijusias užduotis, kaip antai siunčia gimtadienio sveikinimus ir rūpinasi namų švara, siekdamas padaryti įspūdį užsukusiems kaimynams. Tačiau emocinio darbo šaknys siekia marksistines idėjas. Šį terminą sugalvojo sociologė Arlie'ė Hochschild. Emocinį darbą ji apibrėžė kaip poreikį „sukelti arba nuslopinti jausmus siekiant išlaikyti tokį įvaizdį, kuris kitiems sukeltų tinkamą psichologinę būseną.“¹⁰ Gali pasirodyti, kad emocinis darbas yra kiek panašus į emocijų modelį. Kaip nurodo dar vienas sociologas Dmitrijus Shalinas, skirtumas yra tas, kad emocinis darbas yra „emocinio perviršio reikšmė, kurią valstybė [arba jos emocijų modelis] sistemingai išgauna iš savo gyventojų“. Grįžtant prie skrydžių palydovo pavyzdžio – dėl savo emocijų modelio jis šypsosi, net kai klientas elgiasi šiurkščiai. Emocinis darbas – tai pastangos, kurias jis įdeda, kad toliau šypsotųsi, nors giliai širdyje trokšta klientą aprėkti. Kitaip tariant, emocinis darbas – tai pastangos, kurių reikia siekiant laikytis tam tikro emocijų modelio. Emocinis darbas egzistuoja, nes emocijų modeliai yra nuleidžiami iš viršaus – juos nustato kokios nors aukštesnės valdžia, dažnai valstybė, arba kartais religiniai, filosofiniai įsitikinimai ar moraliniai kodeksai, kurių buvome išmokyti laikytis.

Kadangi emocinis darbas gali varginti fiziškai ir psichologiškai, nenukrypstamai laikytis modelio yra sunku. Žmonėms reikia suteikti galimybę patekti ten, kur jie galėtų išleisti emocijas. Tokioms vietoms apibrėžti Williamas Reddy'is sugalvojo *emocinio prieglobsčio* terminą. Vienu iš tokių emocijų prieglobsčių galėtų būti viešbučio baras, kur dažnai užsuka skrydžių palydovas,

norėdamas išsilieti ir papasakoti kolegoms apie šiurkštų keleivių pirmoje klasėje. Tokie prieglobsčiai gali tapti revoliucijos lopšiais, ypač kai slopinami jausmai sukelia emocijų modelio pokyčius.

Tačiau tai, kaip reiškiamo emocijas, ne visada mums priimtama iš viršaus. Kartais tai kyla iš žmonių kultūros. Tokias iš apačios į viršų kylančias emocines taisykles istorikai vadina *emocinėmis bendruomenėmis* – pirmą kartą šią idėją išskėlė istorikė Barbara Rosenwein.¹¹ Emocinė bendruomenė reiškia bendruomenę vienijančią bendro jausmo srovę. Jeigu kada nors svečiavotės pas giminaičius ir laukėte nesulaukėte, kada galėsite važiuoti namo, suprasite, ką turiu omenyje. Kitų žmonių saviraiškos būdas gali labai skirtis nuo to, prie kurio esate pratę jūs. Pavyzdžiui, mano šeima yra gana triukšminga. Mes (įskaitant mano mamą) mėgstame šiurkščius juokelius, kvailas istorijas, mums patinka švelniai patraukti vienas kitą per dantį ir, kadangi iš esmės visi esame mokslo žmonės, narstyti intelektualias temas taip prastuoliškai, kaip tik įmanoma. Niekada nesugalvočiau šitaip elgtis bendraudamas su savo žmonos šeima. Taip yra todėl, kad kiekviena šeima yra susikūrusi savo emocinę bendruomenę, savo elgesio ir saviraiškos taisykles.

Toks pats jausmas apima ir nuvykus į svečias šalis. Tiesą sakant, nė nereikia toli keliauti. Buvau koncerte Barnslyje, Anglijoje, kur per visą pasirodymą žiūrovai sėdėjo akmeniniais veidais ir nė nekrustelėjo. Bet muzikai nutilus nutįso visa eilė žmonių, norinčių prieiti prie grupės narių, pavaišinti juos alumi ir pasakyti, kaip puikiai, jų nuomone, tie pasirodė. To miesto emocinė bendruomenė yra tokia, kurioje stojiškas vyriškumas – nepriklausomai nuo lyties – užkerta kelią tokiems aistringiems jausmų proveržiams, kokius galima išvysti kitur vykstančiuose koncertuose, netgi miesteliuose vos už kelių mylių.

Žmonės gali priklausyti daugiau nei vienai emocinei bendruomenei ar modeliui. Pavyzdžiui, mūsų skrydžių palydovo darbinio emocijų modelio tolerancija netaikoma domėjimuisi futbolu. Stovėdamas stadiono tribūnoje tarp kitų „Manchester United“ gerbėjų tas vyras, darbe demonstruojantis, rodos, begalinę kantrybę, gali būti šiurkštus ir su varžovų komandos austruoliais elgtis kaip laukinis. Per rungtynes jis gyvena kitoje emocinėje bendruomenėje ir atsisako darbe jo elgesiui taikomo emocijų modelio. Jis gali laisvai reikšti emocijas, kaip tai atrodo priimtina toje bendruomenėje.

Taip prieiname prie kito svarbaus šios knygos aspekto. Tam tikros stiprios emocijos per visą istoriją veikė kaip pokyčius skatinanti jėga. Yra daugybė atvejų, kai troškimas, pasibjaurėjimas, meilė, baimė ir kartais pyktis, rodos, užvaldydavo kultūras versdami žmones daryti tai, kas gali viską pakeisti. Patyrinėsiu, kaip tokios emocijos (ir besikeičiantis žmonių suvokimas apie jas) turėjo įtakos kuriant pasaulį. Šiame procese pamatysime, kuo žmonių troškimo, pasibjaurėjimo, meilės, baimės ir pykčio patyrimas praeityje skyrėsi nuo to, kaip šias emocijas patiriame šiandien.

Vėliau plačiau apžvelgsime, kaip skirtingomis epochomis žmonės suprato savo jausmus – tai parodys, kaip jausmai pakeitė pasaulį tose srityse, kurios ir dabar vis dar yra aktualios. Apimsime viską nuo senovės graikų iki dirbtinio intelekto, keliaudami nuo Gambijos krantų iki Japonijos salų, aptardami tiek Osmanų imperijos galią, tiek Jungtinių Amerikos Valstijų iškilimą. Netgi žvilgtelėsime į ateitį.

Istorija rodo, kad emocijos yra galingos, kad jos, taip pat kaip technologijos, politinis judėjimas ar mąstytojai, kuria šį pasaulį. Jos paklojo religijos, filosofinių klausimų, troškimo įgyti žinių ir turto pamatus. Tačiau emocijos taip pat gali būti tamsioji jėga,

Kaip jaučiatės?

naikinanti pasaulius per karą, godumą ir nepasitikėjimą. Kiekviename iš tolesnių skyrių susitelkiama į konkretų laikotarpį ir vietą, bet visi kartu jie pasakoja, kaip emocijos kūrė sudėtingą, nuostabų ir įvairų pasaulį, kuriame gyvename šiandien. Tikiuosi, baigę skaityti su manimi sutiksite ir daugiau niekada apie emocijas nebegalvosite kaip anksčiau.